

ÁLCÁR-KARRIEREK MOSZKÓVIÁBAN

Az álcár-jelenség jelentőségét nehéz túlbecsülni az orosz történelemben. Az utóbbi időben a kutatás is igyekszik felnőni feladatához és jelentős kísérletek történeke feltárására, értelmezésére.¹ A historiográfia egyik meghatározó vonulata az álcárság társadalmi-politikai, a másik néplélektani lényegére koncentrál.² Ezenközben elvesznek vagy teljesen háttérbe szorulnak az álcárok személyes motivációi és céljai, egzisztenciális megfontolásai. Pedig a legkevesebb, amit ezekről állíthatunk, hogy meghatározó módon árnyalják az összképet. Az alábbiakban tehát a jelenségnek ezt az oldalát igyekszünk legalább felvillantani.

A legsikeresebb álcár,³ Grigorij Otrepjev, aki Dmitrij Ivanovicsként viselhette a cárok Monomah-sapkáját, esetében nincs biztos tudásunk arról, hogy az igen fiatalon szerzetesnek álló (menekülő?) fiatalember miért találta azt ki, hogy ő lenne IV. Iván cár 1591-ben meghalt fia. Pütkösdi cársága kétséget nem hagy afelől, hogy igen ambiciózus fiatalember volt, akit aligha elégíthetett ki a kalligráfia művelése az orosz egyházfő környezetében. Mindenki máshogy dolgozza fel az egzisztenciális sérelmeket. Fjodor Nyikityics Romanov, a nagyhatalmú bojár például a szerzetesi csuhát a pátriárkai süvegre cserélte fel, Grigorij azonban még ennél is többre vágyott. Ám valószínűleg maga sem gondolta komolyan, hogy

¹ E feladat vállalásból az ELTE Ruszisztikai Központja is kivette részét a 2009. május 25-én rendezett Szamozvanci i szamozvancsesztvo v Moszkovii c. nemzetközi szimpóziumával, amelynek anyagai megjelentek a hasonló című kiadványban (Szvák, Gy. (szerk.) 2010, *Самозванцы и самозванчество в Московии*. Budapest: Russica Pannonicana).

² Részletesebben foglalkozom a kérdéssel A legitim és illegitim cár helycseréje Moszkóviában: Néhány módszertani és historiográfiai megjegyzés (*Századok* 4 (2009), 981–996) c. tanulmányban. A szovjet historiográfiáról rövid áttekintést ad I. Тюменцев (Тюменцев, И.О. 2005, *Смутное время в России начала XVII столетия: Новые направления и результаты исследований*. In: Svák, Gy. (szerk.), *Новые направления и результаты в русистике / New directions and results in international Russistics*. Budapest: Magyar Ruszisztikai Intézet, 83–91, a továbbiakban 1. Svák 2005). Legutóbb Ch. Dunning foglalta össze a historiográfiai általánosítás igényével nézeteit (Dunning, Ch. 2011, *Tsar Dmitrii and pretenderism*. In: Svák, Gy. (szerk.), *Русистика Руслана Скрынникова*. Budapest: Russica Pannonicana, 141–148).

³ A nagy szakirodalomból itt csak a következő művet emelném ki: Скрынников, Р.Г. 1987, *Самозванцы в России в начале XVII века: Григорий Отрепьев*. Новосибирск: Наука. Legújabbban pedig: Козляков, В.Н. 2009, *Лжедмитрий I*. Москва: Молодая гвардия.

fantasztikus meséje nyitott fülekre talál. Igen viszontagságos utat járt be ugyanis addig, amíg Jerzy Mniszech személyében komoly pártfogóra lelt, tele csalódással és megaláztatásokkal. És még ezt követően sem lehetett biztos a dolgában, még annak ellenére sem, hogy végül is igen kedvezően alakultak ügyei a Lengyel-Litván Királyságban. Ám, ha nem következik be váratlanul Borisz Godunov halála, ő is csak egy – bár akkor is az első – lett volna az orosz álcárok hosszú sorában.

A sors kiszámíthatatlan játéka következtében azonban a kiugrott, csaló szerzetesből igazi cár lett. Mostani témánk szempontjából ennek kapcsán csupán azt kell rögzítenünk, hogy ebbéli tevékenysége nem nélkülözte az elhivatottság-érzést és a küldetéstudatot. Griska meg akart felelni magas hivatásának és legjobb tudása szerint tette dolgát. Ez ugyan végül is kevésnek bizonyult, de rövid ország-lása azt bizonyítja, hogy nem a tehetségtelen orosz uralkodók között kell őt számon tartani az orosz cárok panteonjában. (Az már másik kérdés, hogy a nemzeti történetírás egyáltalán nem vett róla tudomást, de legalábbis igyekezett róla mint „hivatalos” cárról nem tudomást venni.) Ha úgy tetszik, az álcár-hiedelemből, mint ideológiai-politikai fegyverből ő hozta ki a legtöbbet: elsőként rögtön a leg-sikeresebb is lett. Másként fogalmazva: a csalók közül ő csinálta a legnagyobb karriert. Olyat, amilyenről a meséje megkonstruálásakor még csak nem is álmodhatott. Nem tudjuk, hogy a kezdet kezdetén mit remélt valójában, ám az biztosan tudható, hogy menet közben megjött az étvágya és ahhoz is volt elég bátorsága, hogy maga is higgyen küldetése megvalósíthatóságában. E nélkül aligha juthatott volna el a Kremlbe.

A sorban második, Pjotr álnevű álcárevics, aki Fjodor Ivanovics soha nem élt fiának adta ki magát, már nem álmodott cárságot magának. Sőt, Dmitrij cárnak kívánt segédkezni – más kérdés, hogy annak gyors halála után a Bolotnyikov-felkelés kellős közepén találja magát. Mi több, „származása” okán, a soktényezőző cárellenes mozgalom fővezére lesz. Ennyit még azok a tyereki kozákok sem reméltek, akik eredetileg mintegy „kinevezték” őt álcárevicsnek. Történt mindez, a későbbi kínvallatási jegyzőkönyvből ismerhetően, a következőképp. Hősünk, aki eredetileg Plejka névre hallgatott, egy árva zabigyerek volt, aki almát árult, majd hajószakács lett, később bőrrel és cipővel kereskedett az asztrahanyi bazárban. Aztán a tyereki kozákok közé állt, akik a Kaszpi-tengerre akartak kihajózni, hogy török és perzsa földeket sarcoljanak. Egy 300 főből álló csapatuk azonban inkább a volgai kereskedőket fosztogatta volna. Úgy döntöttek, hogy ehhez a vállalkozáshoz legalább egy álcárevics is szükséges. E célra két fiatalembert szemeltek ki: Plejkát és Mitykát, egy asztrahanyi sztrelec fiát. Végül az döntött Plejka („Péter cárevics”) javára, hogy riválisa sosem járt még Moszkvában.⁴ A piaci kufárságtól egy lázadó sereg vezérletéig jutni szintén kivételes pályáívet mutat, amelynek ter-

⁴ Копанев, А.И. – Маньков, А.Г. (szerk.) 1959, *Восстание И.И. Болотникова: Документы и материалы*. Москва: Соцэкгиз, 223–225.

mészetes befejezése lett a kínhalál. Pjotr/Ilejka biztos nem számolt ezzel a lehetőséggel, amikor a megtisztelő megbízatást elvállalta. Persze, nem volt igazi választása: kozák bajtársai akaratóból lett azzá, amivé lett, miközben valószínűleg bőven beérte volna a kaszpi-tengeri hadizsákmány rájutó szerény részével is.

Ál-Pjotr él még, amikor felbukkan a harmadik álcárevics, aki a második ál-Dmitrij. Az ő története messze nem olyan misztikus, mint az elsőé, mégis alig valami hiteleset tudunk kilétéről. A legrészletesebben Konrad Bussow, a „zavaros időszak” német zsoldosa ír róla, aki szabályos összeesküvés-elméletet konstruál. Szerinte Mniszech felesége és az első álcár egykori bizalmasa, Mihail Molcsanov (aki egyébként Bolotnyikovot is „instruálta”) keze volt a dologban. Kiválasztottjuk azonban annyira óvatos volt, hogy először csak ál-Nagojként jelent meg Sztarodub városában, hogy kipuhatolja a Dmitrij-várás hangulatát, amelyet maga is megpróbált mindenféle álhírekkel gerjeszteni. Amikor azonban a helybeliek kérdőre vonták egyik emberét, akkor az szorult helyzetében gazdáját nevezte meg Dmitrij cárként. Más forrásokban áttért zsidóként azonosítják, aki elcsábította Mogiljovban a helybéli pápa feleségét és a menekülés eszközéül szolgált volna az álcár-mese. Igor Tyumencev, a kérdés legfelkészültebb mai kutatója e különféle verziókat mintegy szintetizálja és az álcár szerepre való felkészítésben a lengyel „szál” mellett Ivan Zaruckij kozák atamánnak, I. ál-Dmitrij egykori közeli emberének is döntő jelentőséget tulajdonít. Akceptálható vélekedése szerint a szélhámosnak még csak a meséjét sem maga, hanem mentorai találták ki és tanították be neki.⁵

Ehhez képest kétségkívül jelentős „karriert” futott be.⁶ Moszkva közvetlen közelében, Tusino faluban gyakorlatilag egy második fővárost rendezett be és kb. másfél évig az ország nagyobb részét ellenőrzése alatt tartotta. Volt saját bojár dumája, pecsétje, kancelláriája. Az első Romanov apját ő segítette pátriárkai címhez. Felesége is cárné volt: az első ál-Dmitrijtől örökölte. Bukott tanítótól fényes karrier, ám aligha mondható el, hogy az a kevesebb, mint négy év, amelyet trónkövetelőként szélhámoskodott, egy diadalmenet lett volna számára. Hol lengyel zsoldosai, hol kozák martalóc bandái kénye-kedvére cselekedő marionett figura volt, nem véletlenül ragadt rá korabeli gúnyneve, a „tusinói tolvaj”. A végén tatár „híve” ölte meg egy családi sérelmet megbosszulandó.

⁵ Részletesen: Тюменцев, И.О. 2008, *Смутное время в России начала XVII столетия: Движение Лжедмитрия II*. Москва: Наука, 148–160.

⁶ I. Tyumencev fenti monográfiáján kívül fontos a következő forrásgyűjtemény: Кузнецов, В.И. – Кулакова, И.П. (szerk.) 2001, *Памятники Смутного времени: Тушинский вор. Личность, окружение, время. Документы и материалы*. Москва: МГУ.

Szinte a történelem gúnyos fintorának tekinthető, hogy éppen az ő „regnálása” idején lepik el Oroszországot a különböző nevenincs álcárevicssek.⁷ A kozákok ekkor szinte menetrendszerűen neveztek ki maguk közül cárevicsket. Ők – Ivan-Avguszt kivételével, aki IV. Iván fiának mondja magát – mind a félelmetes cár soha nem létezett „unokái”: Oszinovik (Ivan Ivanovics „fia”), Fjodor, Lavrentyij, Klementyij, Szavelij, Szemjon, Vaszilij, Jeroska, Gavrilka, Martinka (mind Fjodor cár „fiai”, talán csak Lavrentyij nem az, de ez sem biztos).⁸ Jelentőségüket már az általuk választott név is mutatja: döntő többségük cárok vagy nagyfejedelmek által soha nem használt, kicsinyítőképzős nevek. Eredetileg a cári „nagybácsit” jönnek segíteni, de az álcár hamarosan propagandát (és harcot) indít ellenük: az álcárevics-hullám láthatólag sérti cári ambícióit és kikezdi legitimitációját. A jelenség pontos megértése szempontjából azonban regisztrálni kell, hogy a harcba induló kozákok kisebb-nagyobb csapatai egy adott időben mind fontosnak tartották egy cári „rokon” felmutatásával legitimálni fellépésüket. Az irodalom „jurtai cárevicseknek” nevezi ezeket a cárocskákat, ami egyrészt a sztyeppei eredetre, másrészt a jelentéktelenségükre utal. Fellépésük a Pjotr-féle esethez lehet hasonlatos, de vele ellentétben egyikőjük sem gyakorolt semmiféle jelentős hatást a „zavaros időszak” történetére. Egy-egy kisebb-nagyobb kozák csapat vezérségéhez azonban elegendő volt a hamis cárevics rang.

Ezeknek a „cárkáknak” a nagypolitikához már semmi közük nem volt. Lényegében igaz ez a harmadikként felbukkant ál-Dmitrijre is, bár Pszkov környékén egy rövid időre felborzolta a kedélyeket. Egy Szidorka (vagy Matyuska) nevű „tolvaj” (ahogy a korabeli hivatalos terminológia a hamis cárokat, cárevicsket hívta), eredetileg moszkvai prikázhivatalnok, adja ki magát Dmitrij cárnak Ivangorod városában. Erre a „zavaros időszak” utolsó felvonásában kerül sor, amikor az ún. „második népfelkelés” veszi kezébe a dolgok irányítását. A pszkovi kozákok ezzel nehezen barátkoznak meg, ezért felesküsznek az újabb szélhámosra, hátha a Dmitrij név delejes ereje továbbra is biztosítja vezető szerepüket. A mesének most már azonban nem dőlnek be a többiek, ezért a végén maguk a moszkvai kozákok leplezik le a csalót.⁹

Ekkor 1612 őszét írjuk, a következő év elején megválasztják az új cárt és ezzel – formailag legalábbis – véget ér a „zavaros időszak”. Az utolsó Dmitrijt, a negyediket a sorban azonban csak 1614-ben végzik ki, miután hosszú hajsza után

⁷ Három egyébként már 1606 nyarán felbukkant Asztrahanyban: Ivan-Avguszt, Lavrentyij és Oszinovik.

⁸ L. részletesebben: Perrie, M. 1995, *Pretenders and popular monarchism*. In: Perrie, M., *Pretenders and popular monarchism in early modern Russia*. Cambridge: CUP, 174–181.

⁹ L. részletesen: Скрынников, Р.Г. 1981, *Минин и Пожарский: Хроника Смутного времени*. Москва: Молодая гвардия, 220–226, 250–255.

elfogják Asztrahany környékén. Ez esetben, ha igaz,¹⁰ egy jól ismert figura, Zaruckij atamán bújt cári bőrbé, gyaníthatóan csak kínjában, így próbálván meg legalább távol Moszkvától híveket toborozni. A kozákvezér pedig szebb napokat is megélt már, korábban az ún. első népfelkelés egyik vezetője volt, ráadásul kíséretében tudta – együtt élt vele – az első két ál-Dmitrij feleségét, Marina Mniszechet és annak II. ál-Dmitrijtől való kisdied fiát. Becsvágya lett a végzete, mert az új kormányzat számára kétszeresen is veszélyes volt: saját maga és az ál-álcárevics okán. Ezért aztán őt karóba húzták, a hároméves Ivánt felakasztották, Marinát kolostorba zárták.¹¹

Ezzel ért véget a Dmitrijek története Oroszországban. Ha végigtekintünk a „zavaros időszak” kb. másfél tucat álcárján és álcárevicsén, különösen az ál-Dmitrijeken, akkor levonhatjuk azt a következtetést, hogy valamennyi – tudatosan vagy tudattalanul – a fennálló rendszer elleni küzdelem részese, esetenként formálója, hőse, majd a végén törvényszerűen elbukó alanya volt. Egyesek az események középpontjában, mások attól távol, a harcok perifériáján helyezkedtek el, ám valamennyien kisebb vagy nagyobb mértékben, akarva vagy akaratlanul, de politikai szereplőkké váltak.

A „zavaros időszak” után jelentkező hamis cárevicsekre ez így már nem igaz.¹² A legdöntőbb különbség, hogy az 1613 utáni néhány évtizedben ezek az álcárevicsék nem is Oroszországban, hanem az országhatárokon túl bukkantak fel, és semmilyen érdemleges politikai jelentőségre nem emelkedtek. Ketten közülük a második ál-Dmitrij szerencsétlen véget ért Iván fiának a nevét vették fel. Egyikük, egy lengyel nemes fia, évekig még járadékot is kapott a lengyel királytól, aki diplomáciai üttőkártyaként tartogatta, mintegy talonban, a szélhámost, aki különben maga sem tudta, hogy ki ő valójában, mert még apja találta ki a mesét. A harmadik a Krímben hitegette az ottani oroszokat, akik évekig étellel-itallal vendégelték „Iván cárevicset”, a lusta kozáklegényt, mígnem a sztambuli börtönben nem végezte.

Az 1640-es években azonban a legnagyobb fejfájást egy ál-Szucsukij okozta a moszkvai kormányszatnak. Ez a valaki valójában egy I. ál-Dmitrijhez hasonlóan nagyformátumú imosztor volt és Tyimofej (Tyimoska) Ankigyinov (vagy Ankungyinov) névre hallgatott. A kínvállatási jegyzőkönyveknek és néhány ver-

¹⁰ Valójában csak eléggé közvetett adat kapcsolja össze az álcár újabb „csodálatos megmeneküléséről” szóló legendát Zaruckij személyével (vö. Станиславский, А.А. 1990, *Гражданская война в России XVII в.: Казачество на переломе истории*. Москва: Мысль, 78).

¹¹ Szvák, Gy. 1982, *Cárok és kalandorok: A „zavaros időszak” története*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 247.

¹² Történetünkkel részletesen foglalkozik: Perrie, M. 2005, *Samozvanchestvo reconsidered: „Calling oneself a tsar” in seventeenth-century Russia*. In: Szvák 2005, 93.

ses formában fennmaradt levelének hála, viszonylag sokat tudunk róla és motivációiról, ezért egy kissé részletesebben is érdemes elidőzni személyénél.¹³

Egy északi orosz városban, Vologdában született orosz sztrelec családban. Az ottani érsek felfigyelt rá, taníttatta, s talán ő mélyítette el a fiúcskában, hogy kivételes eszű, többre hivatott gyerek. Elég gyorsan karriert is csinál: Moszkvába kerül a kocsmákat ellenőrző hivatalba. Ez a korabeli korrupció melegágya. Nagy valószínűséggel Tyimoska is sikkaszthatott, mert egy éjjel nagy hirtelen kell elhagynia a fővárost. Szökése drámai és talányos: előbb biztonságba helyezi két gyermekét a szomszédnál, majd rágyújtja a házát a feleségére.

Ettől kezdve majd tíz évet vándorol egyik európai országból a másikba. Megfordul Sztambulban, Bulgáriában, Moldvában, Velencében, Rómában, Ukrajnában, Erdélyben, Lengyelországban, Svédországban, Brandenburgban, Holsteinben. Fogadja őt a nagyvezír, az ukrán hetman, Rákóczi György erdélyi fejedelem, Krisztina svéd királynő, a holsteini herceg, de még a római pápa is figyelemre méltatja. Hol a lengyel fogságban meghalt Vaszilij Sujszkij cár (soha nem létezett) fiának, hol egyszerűen csak (a szintén nem létező) permi helytartónak mondja magát. A törököknél muzulmánna lesz (körül is metélik), Rómában katolizál, a kozákok között ismét pravoszláv, míg a svédeknél lutheránus hitre tér át.

A törököket kivéve mindenhol komolyan veszik, de legalábbis a diplomáciai játszmában felhasználják. A mi Rákóczi Györgyünk egyenesen követként küldi Krisztina királynőhöz. Élete mégis egy merő vesszőfutás, ugyanis a cár ügynökei állandóan a sarkában lihegnek és a hivatalos Oroszország minden európai udvarban agresszíven követeli a kiadatását. Ezt érdekes módon mindenki megtagadja, kivéve a holsteini herceget, aki a Perzsiával folytatandó kereskedelem privilégiumát bizonyító okiratért végül kiszolgáltatja.

Bizalmasát már előbb törbe csalják az orosz kémek, majd őt is Moszkvába hurcolják. Útközben öngyilkosságot kísérel meg, de nem ússza meg a kínzókamrát. Itt rég nem látott anyjával is szembesítik, akit nem hajlandó felismerni, miközben a szükséztű jegyzőkönyvek is rögzítik felindultságát. A kínvallatásokat követően felnégyelik.

¹³ Ty. Ankungyinov „ügyének” húsz, eddig javarészt oroszul is publikálatlan dokumentumát tettük közzé magyar–orosz nyelvű szövegkiadásunkban, amelynek alapján nyomon követhetők életének főbb állomásai: Szvák, Gy. (szerk.) 2011, *Дело Т. Анкундинова: Европейский авантюрист из Московии / Az Ankungyinov-ügy: Egy európai kalandor Moszkóviából*. Budapest: Russica Pannonicana (a továbbiakban I. Szvák 2011). A kötet bevezető tanulmányai életrajzi összefoglalást is tartalmaznak: Szvák Gy., *Европейский авантюрист из Московии*, 11–25 / *Egy európai szélhámos Moszkóviából*, 9–21; Лисейцев, Д., Тимофей Анкундинов: «одиссея» русского авантюриста середины XVII столетия, 26–45 / *Tyimofej Ankungyinov: egy orosz kalandor „odüsszeiája” a 17. század közepén*, 22–41.

Ankungyinov esetében nagy valószínűséggel egy köztörvényes bűnözővel állunk szemben, akinek az álcár-mese a felelősségre vonás elkerülését volt hivatott szolgálni. Mivel azonban kiváló színész, tehetséges tollforgató, gyakorlott pecsét- és okirat-hamisító is volt, viszonylag hosszú ideig megélt Európában a szélhámoskodásból, hiszen az egyes államok ilyen vagy olyan értékben érdekeltek voltak abban, hogy egy Oroszország számára kellemetlen és veszélyes embert pártfogoljanak. A képletet ugyanakkor bonyolítja, hogy több utalás szól amellett, hogy valóban kivételes – még ha nem is cári családból való – embernek gondolta magát, aki tényleg hitt a fényes karrierben. Ennek érdekében aztán semmilyen hazugságtól nem riadt vissza, a cári származásáról szóló mesét a pillanatnyi helyzetnek megfelelően állandóan változtatta, bőven élt az érzelmekre hatás és a „közvélemény” manipulálásának eszközeivel. Ez utóbbira irodalmilag is értékelhető, szép példa a konstantinápolyi orosz követekhez írt levele mellé csatolt egyik verse:

*„Az olvasónak
Keresztényi tett a lázadás, Ördögé pedig a belenyugvás.
Maga Krisztus az, kedvesem, értsd meg, Én szívélyes olvasóm, s tudd meg,
Kinek tiszteletet s hűséget meg kell add, S született uralkodók múltját feledni ne
hagyd.
Őelőtte őket ne gyalázd, Hanem a múltért vezekelve, megbocsáss.
És ki szembeszegül a hatalommal, Szembeszegül az Isteni apostollal.
Én igen kedves olvasóm, Ne csodálkozz e mai ellenségem
Hogy uralkodik az mi örökségünkben, Így a világ rendelte, nem az Isten!
Mely a gonoszokat felemeli, A jókat végképp megsemmisíti.
Ne a kezdetet nézd, inkább a véget, És igaz bölcs leszel evégett!
Ki előbb támad, Azé végül a bánat.
És megleled e sok hasznost, Mely itt röviden összegyűlt most.
Önmagáért beszél a jóság, A gonoszt meg emészti a gazság.
Jó egészséget néked, kedvesem, S ne feledd el uradat sem.”*

(Kolyvek Léna fordítása)¹⁴

A széplelkű és enyveskezű feleséggyilkos álcárok, persze, szoros kivételt képeztek a korabeli Oroszországban, ám ha akarták sem tudták távol tartani magukat a politikától. A moszkvai kormányzat annyira veszélyesnek ítélte a hamis cárokat, hogy még három évtizeddel az utolsó „Dmitrij” után is embert, pénzt és fáradságot nem kímélve üzte, hajtotta végig Európán Ankungyinovot, hogy kiverje mindenki fejéből a csak látszólag komolytalan, valójában az államra nézve oly veszedelmes álcár-gondolatot.

E fáradozásai tulajdonképpen sikerrel jártak. Csak körülbelül három újabb évtized múltán jelentkezik két új, teljesen jelentéktelen szélhámós, akik Alekszej Mihajlovics cár fiainak (Alekszejnek és Szimeonnak) a nevét bitorolják. És az

¹⁴ Szvák 2011, 70. (Az eredeti szöveg: 74.)

egyik ugyan elmeháborodott, de mindkettőt kivégzik.¹⁵ A cári igazságszolgáltatás szigora különösen azok után válik érthetővé, ha figyelembe vesszük, hogy mind ezen, lényegében preventív, intézkedések ellenére a XVII. század második felének legnagyobb tömegmozgalma is „használja” az álcár-hiedelmet.

A Szytepan Razin-féle felkelésről van szó, amely szintén élt az álcár-hiedelem kínálta manipulációs technikával. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez esetben a hamis álcárevics csak kiegészítő, úgymond, „biztonsági tartalék” szerepet játszott. A kozákok egy vörös bársonnyal befedett csónakban utaztattak valakit, akiről azt állították, hogy Alekszej cár – egyébként nem sokkal ez előtt meghalt – Alekszej fia. Senki nem láthatta azonban, Razin tehát meglehetősen óvatosan bánt ezzel a korábban jól funkcionáló hazugsággal és mi sem állt távolabb tőle, mint hogy magát cárnak adja ki. (Sokat elárul az ezzel kapcsolatos körültekintésről, hogy a sereg a „biztonság kedvéért” egy fekete bársonnyal bevont dereglyét is magával úsztatott: ebben pedig, azt suttozták, hogy Nyikon pátriárka rejtőzködik.) Szorosan vett témánk, az álcár-karrier, szempontjából ezért Szytepan Razin története, legyen bármennyire fontos és érdekes, nem releváns.¹⁶

Ha végig tekintünk a XVII. századi orosz álcárok és álcárevicsok hosszú során, akkor azt kell konstatálnunk, hogy a század elején még meglehetősen kifizetődő vállalkozás volt a „hamis cárság”, legalábbis időlegesen, hiszen a végén egyetlen számottevő alakja sem úszta meg élve a kalandot. Ideig-óráig, persze, fényes karriert ígért és azonnal a „nagypolitika” középpontjába repítette képviselőjét. Csakhamar azonban a cári névvel szélhámoskodók a szó fizikai és funkcionális értelmében is periferezálódtak és marginalizálódtak. Később évtizedekig csak Oroszországon kívül bukkantak fel és érdemleges politikai szerepet már nem játszottak. És ilyen nagyra törő terveik maguknak sem voltak: volt, hogy bőven megtette már az az étel és ital is, amit a rászédettek a kisszerű szélhámosnak felszolgáltak. Nem véletlen, hogy a végén egy elmeháborodott mondja már csak magát cárnak.

Ez tehát azt jelzi csalhatatlanul, hogy Moszkóviában a XVII. század második felére leáldozott az álcárok kora. Senkinek nem érte meg már a kockázatos vállalkozás és, ami a lényegesebb, a módosult történelmi feltételek sem kedveztek az önjelölt uralkodóknak. E helyzet megváltozik a XVIII. században, amely az álcárság intézményének újabb reneszánszát hozza. A jeles angolszász ruszista, Philip Longworth nem kevesebb, mint 44 ilyen kalandort számolt össze,¹⁷ tehát jóval

¹⁵ Чистов, К.В. 1967, *Русские народные социально-утопические легенды XVII–XIX вв.* Москва: Наука, 85–88.

¹⁶ L. részletesen: Маньков, А.Г. (szerk.) 1975, *Иностранные известия о восстании Степана Разина: Материалы и исследования.* Ленинград: Наука, 43–44, 66–67.

¹⁷ Longworth, Ph. 1975, *The pretender phenomenon in eighteenth-century Russia. Past and Present* 66, 61–83.

többet, mint ahányan az előző században felbukkantak. Ám a tendencia tovább folytatódik, az önjelöltek egyre jelentéktelenebb figurák, egyre inkább a birodalom perifériális területeire szorulnak és egyre szerényebb célokkal hazudnak. Az egyetlen valamirevaló kivétel: Jemeljan Pugacsov. Ez azonban már egyik másik történet.